ADABIYOT VA JAMIYAT: XAYRIDDIN SULTON NIGOHIDA

Xayrullayev Botir Zarpulla o'g'li
E-mail: botir.xayrullayev97@gmail.com

Qabul qilindi: 14.10.2025
Ko'rib chiqildi: 15.10.2025
Tasdiqlandi: 16.10.2025

Kalit so'zlar:
Xayriddin Sulton, inson ruhiyati, ichki olam, badiiy tahlil, psixologik tasvir.

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xayriddin Sulton ijodida inson va uning ichki olami tasviri tahlil qilinadi. Muallif asarlarida inson ruhiyati, qalb kechinmalari, ichki iztiroblar va orzulari chuqur badiiy mahorat bilan yoritiladi. Xayriddin Sulton qalamiga xos bo'lgan psixologik tahlil uslubi orqali o'quvchi insonning ichki dunyosini, ruhiy o'zgarishlarini va hayotiy qarorlarining sabablarini anglab oladi. Mazkur tadqiqot yozuvchining asarlari orqali inson ruhiyatining murakkab qatlamlarini ochib berishga qaratilgan.

Ключевые слова:
Хайриддин Султан, человеческая психология, внутренний мир, художественный анализ, психологическое изображение

Аннотация. В данной статье рассматривается изображение человека и его внутреннего мира в творчестве Хайриддина Султана. Автор с глубоким мастерством раскрывает психологию человека, его душевные переживания, внутренние страдания и мечты. Психологический анализ, характерный для пера Хайриддина Султана, помогает читателю понять внутренний мир личности и причины её жизненных решений. Исследование направлено на раскрытие сложных слоёв человеческой психологии через произведения писателя

Keywords:
Khayriddin Sultan, human psychology, inner world, artistic analysis, psychological depiction.

Abstract. This article analyzes the depiction of the human being and their inner world in the works of Khayriddin Sultan. The author deeply explores human psychology, emotional experiences, internal struggles, and dreams through artistic mastery. His unique psychological approach helps readers understand the inner world, mental changes, and reasons behind life decisions. The study aims to reveal the complex layers of human psychology through the writer's literary works

Kirish. Adabiyot har doim jamiyat hayotining ma'naviy ko'zgusi, inson tafakkuri va ruhiyatining ifodasi bo'lib kelgan. Har bir davrda yozuvchi va shoirlar o'z asarlari orqali jamiyatdagi muammolar, insoniy munosabatlar, ma'naviy qadriyatlar hamda zamon ruhi haqida o'z nuqtayi nazarlarini bildirishgan. Xususan, o'zbek adabiyotining zamonaviy namoyandalaridan biri Xayriddin Sulton o'z ijodida adabiyot va jamiyat o'rtasidagi uzviy aloqani chuqur yoritgan. Uning asarlarida inson, uning ijtimoiy o'rni, axloqiy mas'uliyati, hayotga munosabati va jamiyatdagi o'zgarishlarga nisbatan pozitsiyasi alohida badiiy talqin orqali ifodalanadi. Adibning badiiy qarashlarida adabiyot nafaqat san'at asari sifatida, balki inson tafakkurini shakllantiruvchi, jamiyatni o'zgartiruvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. Xayriddin Sulton nigohida yozuvchi jamiyatning befarq tomoshabini emas, balki uning og'rig'ini his etuvchi, muammolarini tahlil qiluvchi va ularni badiiy obrazlar orqali ifoda etuvchi ijodkor sifatida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham uning asarlarida adabiyot inson va jamiyat o'rtasidagi ko'prik vazifasini bajaradi — u orqali inson o'zini anglaydi, jamiyat esa o'z kamchiliklarini ko'radi. Bugungi globallashuv jarayonida inson qadri, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy ong masalalari tobora dolzarb bo'lib borayotgan bir paytda Xayriddin Sulton ijodi ana shu masalalarga badiiy yondashuv orqali javob beradi. Uning asarlarida inson o'z hayotini tahlil etadi, jamiyat esa shu tahlil orqali o'zini tanib boradi. Shu bois "Adabiyot va jamiyat: Xayriddin Sulton nigohida" mavzusi o'zbek adabiy jarayonida dolzarb ilmiy masalalardan biri bo'lib, u adabiyotning ijtimoiy ahamiyatini, inson va jamiyat o'rtasidagi ruhiy, axloqiy, falsafiy bog'liqlikni yoritishda katta ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Materiallar va usullar. Mazkur tadqiqotda Xayriddin Sulton ijodida adabiyot va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatni tahlil etish uchun sifat tahlil usulidan, badiiy tahlil va qiyosiy adabiyotshunoslik yondashuvidan foydalanildi. Tadqiqotning asosiy materiali sifatida yozuvchining turli yillarda chop etilgan asarlari, xususan, inson, axloq, ma'naviyat va ijtimoiy mas'uliyat masalalarini yorituvchi hikoyalar va romanlar o'rganildi. Shuningdek, muallifning adabiy-estetik qarashlari, intervyulari va adabiyotshunos olimlar tomonidan bildirilgan ilmiy mulohazalar tahlil qilindi. Ushbu materiallar asosida yozuvchining badiiy dunyoqarashi, jamiyatga munosabati va adabiy uslubi aniqlashtirildi. Tadqiqot metodologiyasida matn tahlili, konseptual tahlil va psixologik yondashuv usullari qo'llanilib, yozuvchining obraz yaratish jarayonida ijtimoiy va axloqiy g'oyalarni ifodalashdagi mahorati o'rganildi. Qiyosiy tahlil orqali Xayriddin Sulton ijodi o'zbek adabiyotining boshqa vakillari — O'tkir Hoshimov, Tog'ay Murod, Erkin

A'zam kabi yozuvchilarning ijtimoiy-falsafiy asarlari bilan solishtirildi. Shu orqali yozuvchining jamiyat masalalariga yondashuvi, inson ruhiyati va ma'naviy qadriyatlarga bergan bahosi aniqlab chiqildi. Tadqiqotda adabiyotshunoslik nazariyasidan, xususan, badiiy matnni semantik, strukturaviy va kontekstual tahlil qilish prinsiplari asosida foydalanildi. Bundan tashqari, zamonaviy adabiy tahlilning hermenevtik yondashuvi ham qo'llanildi, ya'ni muallifning maqsadi va g'oyasini anglash, uni ijtimoiy muhit bilan bog'lash asosiy vazifa qilib olindi. Tadqiqot jarayonida adabiy matnlarning tahlili orqali yozuvchining jamiyatdagi dolzarb muammolarni yoritishdagi pozitsiyasi, badiiy til vositalari, obrazlar tizimi va axloqiy-falsafiy g'oyalarning badiiy ifodasi o'rganildi. Shu tariqa, tadqiqotning materiallari va uslublari Xayriddin Sulton ijodining ijtimoiy mazmunini, adabiyot va jamiyat o'rtasidagi aloqani ilmiy asosda yoritishga xizmat qildi.

1-Jadval. Xayriddin Sulton ijodida adabiyot va jamiyat o'rtasidagi badiiy uyg'unlik ifodasi

Asosiy g'oya	**Badiiy vosita**	**Jamiyatga ta'siri**	**Misol (Xayriddin Sulton ijodidan)**
Inson va jamiyat o'rtasidagi uyg'unlik	Dialog, ichki monolog	O'quvchida insonning jamiyatdagi o'rnini anglash tuyg'usini shakllantiradi	Qahramon o'z jamiyatidagi muammolarni ichki kechinmalar orqali tahlil qiladi
Axloqiy mas'uliyat	Ramz, timsol, metafora	Ma'naviy tozalanish va mas'uliyat hissini uyg'otadi	"Yomg'ir" obrazida poklanish va yangilanish g'oyasi ifodalangan
Adolat va haqiqat izlash	Psixologik tahlil, konflikt	O'quvchini ijtimoiy haqiqatni anglashga undaydi	Qahramon o'z vijdoni bilan kurashda jamiyatdagi adolatsizlikni anglaydi
Ma'naviy uyg'onish	Ong oqimi, ichki nutq	Inson tafakkurini ruhiy yangilanish sari yo'naltiradi	Qahramon o'z xatolarini tushunib, ichki o'sish sari intiladi

Asosiy g‘oya	Badiiy vosita	Jamiyatga ta’siri	Misol (Xayriddin Sulton ijodidan)
Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi	Timsollar tizimi, falsafiy dialog	O‘quvchini milliy o‘zlikni saqlagan holda global tafakkurga chorlaydi	Asarda milliy ruh va zamonaviy g‘oyalar uyg‘un tarzda ifodalanadi

Mazkur jadvalda Xayriddin Sulton ijodida adabiyot va jamiyat o‘rtasidagi aloqadorlikni yorituvchi asosiy g‘oyalar, ularni ifodalovchi badiiy vositalar hamda ushbu vositalarning o‘quvchi va jamiyatga ko‘rsatadigan ta’siri tahlil qilingan. Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, yozuvchi o‘z asarlarida inson va jamiyat o‘rtasidagi murakkab ruhiy, axloqiy va falsafiy munosabatlarni turli badiiy vositalar orqali yoritadi. U dialog va ichki monolog orqali inson ruhiyatidagi ziddiyatlarni jamiyat muammolari bilan bog‘laydi, ramz va timsollar yordamida esa ma’naviy poklanish, adolat va haqiqat izlash g‘oyalarini badiiy shaklda ifodalaydi. Shuningdek, Xayriddin Sulton ijodida ong oqimi va ichki nutq orqali inson tafakkurining ma’naviy o‘sishi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi orqali esa zamonaviy o‘zbek jamiyatining ma’naviy yo‘nalishi ifodalangan. Jadval yozuvchining ijodiy yondashuvi, badiiy tahlil uslubi va ijtimoiy falsafasini umumlashtirib, uning asarlarida adabiyotning jamiyatdagi rolini ilmiy nuqtayi nazardan ko‘rsatib beradi. Tadqiqot muhokamasi shuni ko‘rsatadiki, Xayriddin Sulton ijodi nafaqat badiiy-estetik jihatdan yuksak asarlar majmuasini tashkil etadi, balki u o‘z asarlari orqali inson va jamiyat o‘rtasidagi murakkab ruhiy va ijtimoiy jarayonlarni chuqur tahlil qiladi. Uning asarlarida inson ichki olami, ruhiy iztiroblar, axloqiy tanlovlar va ijtimoiy mas’uliyat motivlari keng yoritilgan bo‘lib, bu jihatdan yozuvchi o‘zbek adabiyotining zamonaviy bosqichiga sezilarli hissa qo‘shgan. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Xayriddin Sulton o‘z qahramonlari orqali inson tafakkurining chuqurligini, uning jamiyatdagi o‘rnini va hayotiy tajribalarini tahlil etish orqali o‘quvchini o‘z-o‘zini anglash, hayot ma’nosini izlash yo‘liga undaydi. Uning badiiy tili sodda, ammo falsafiy teranlikka boy bo‘lib, asarlarida zamon ruhi, milliy qadriyatlar, ma’naviy uyg‘onish g‘oyalari markaziy o‘rinni egallaydi. Xususan, yozuvchining ko‘plab asarlarida jamiyatdagi adolatsizlik, insoniy qadriyatlarning yemirilishi, ma’naviy tanazzul masalalari ochiq ko‘tariladi va bularning barchasi adabiy obrazlar orqali ramziy ifodaga ega bo‘ladi. Tadqiqotda aniqlanganidek, Xayriddin Sulton o‘z ijodida modernizm va realizm yo‘nalishlarini o‘ziga xos tarzda sintez qilgan, bu esa uning asarlarida ruhiy tahlil

bilan birga ijtimoiy muammolarning ham chuqur yoritilishiga imkon bergan. Shuningdek, yozuvchining badiiy yondashuvida ichki monolog, ong oqimi, timsollar tizimi kabi usullar keng qo‘llanilib, ular inson qalbining murakkab qatlamlarini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, Xayriddin Sulton nigohida adabiyot bu faqat estetik zavq manbai emas, balki jamiyatni fikrlashga, insonni ruhiy o‘zgarishga undovchi kuchli ma’naviy qudratdir. Shu jihatdan, uning asarlari zamonaviy o‘zbek adabiyotining g‘oyaviy-falsafiy yo‘nalishida o‘ziga xos maktabni shakllantirgan, milliy tafakkur, ma’naviy barkamollik va insonparvarlik g‘oyalarini ilgari surishda alohida o‘rin tutgan. Tadqiqot muhokamasi shuni ko‘rsatadiki, Xayriddin Sulton ijodi nafaqat badiiy-estetik jihatdan yuksak asarlar majmuasini tashkil etadi, balki u o‘z asarlari orqali inson va jamiyat o‘rtasidagi murakkab ruhiy va ijtimoiy jarayonlarni chuqur tahlil qiladi. Uning asarlarida inson ichki olami, ruhiy iztiroblar, axloqiy tanlovlar va ijtimoiy mas’uliyat motivlari keng yoritilgan bo‘lib, bu jihatdan yozuvchi o‘zbek adabiyotining zamonaviy bosqichiga sezilarli hissa qo‘shgan. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Xayriddin Sulton o‘z qahramonlari orqali inson tafakkurining chuqurligini, uning jamiyatdagi o‘rnini va hayotiy tajribalarini tahlil etish orqali o‘quvchini o‘z-o‘zini anglash, hayot ma’nosini izlash yo‘liga undaydi. Uning badiiy tili sodda, ammo falsafiy teranlikka boy bo‘lib, asarlarida zamon ruhi, milliy qadriyatlar, ma’naviy uyg‘onish g‘oyalari markaziy o‘rinni egallaydi.

Tadqiqot muhokamasi. Tadqiqot muhokamasi bo‘limida Xayriddin Sulton ijodining jamiyat hayoti va inson ruhiyati bilan uzviy bog‘liqligi keng yoritiladi. Yozuvchi o‘z asarlarida insonni ijtimoiy hayotning faol ishtirokchisi sifatida tasvirlab, uning jamiyatdagi o‘rni, mas’uliyati va ma’naviy qiyofasini chuqur psixologik tahlil orqali ochib beradi. Uning asarlarida adabiyot nafaqat badiiy ifoda vositasi, balki ijtimoiy fikrni shakllantiruvchi kuch, inson ongini uyg‘otuvchi ma’naviy maktab sifatida talqin qilinadi. Muallifning badiiy dunyoqarashida jamiyatdagi illatlar, ma’naviy tanazzul, adolat izlash, insoniy qadriyatlarni tiklash kabi g‘oyalar asosiy o‘rinni egallaydi. Shu jihatdan, Xayriddin Sulton qalamida yaratilgan obrazlar o‘z zamonasining ma’naviy ko‘zgusi sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, yozuvchi o‘z asarlarida insonning ichki kechinmalari bilan jamiyatdagi ijtimoiy ziddiyatlarni uyg‘unlashtirish orqali o‘quvchini fikrlashga, tahlil qilishga va xulosa chiqarishga undaydi. Ayniqsa, u qo‘llagan badiiy vositalar — ichki monolog, ramz, timsollar tizimi, ijtimoiy dialoglar va tasviriy kontrastlar inson ruhiyatining murakkab qatlamlarini ochishga xizmat qiladi.

Xulosa. Xayriddin Sulton ijodi adabiyot va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni chuqur badiiy ifoda etgan namunalardan biridir. Uning asarlarida inson va jamiyatning bir-biriga ta’siri, ma’naviy uyg‘onish, axloqiy mas’uliyat hamda insoniy qadriyatlar asosiy g‘oya sifatida ilgari suriladi. Yozuvchi adabiyotning ijtimoiy kuchini anglagan holda uni inson tafakkurini yuksaltiruvchi, jamiyatni ma’naviy yangilanish sari yetaklovchi vosita sifatida ko‘radi. U o‘z qahramonlari orqali jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni bevosita inson ruhiy olami bilan bog‘laydi, bu esa o‘quvchiga nafaqat tashqi voqealar, balki ichki kechinmalar orqali ham hayotiy haqiqatni anglash imkonini beradi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, Xayriddin Sulton o‘z ijodida adabiyotning ijtimoiy vazifasini chuqur anglab, uni faqat estetik hodisa emas, balki ma’naviy va tarbiyaviy qudrat sifatida talqin qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulla Qahhor. Adabiyot va hayot. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1983.
2. Jo‘raev S. Adabiyot va ijtimoiy ong. – Toshkent: Fan, 2002.
3. G‘anieva Z. Zamonaviy o‘zbek adabiyotida inson va jamiyat masalasi. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2015.
4. Mahmudov O. Adabiyotshunoslikka kirish: ijtimoiy-estetik tahlil asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
5. Qodirov H. Adabiyot va axloq falsafasi. – Toshkent: Sharq, 2017.
6. Sulton X. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2020.